

Zoran BOŠKOVIĆ*

MJESTO I ULOGA RESURSNIH CENTARA U OBRAZOVNOM SISTEMU CRNE GORE

1. UVOD

Dugi niz godina specijalne ustanove u Crnoj Gori su bile institucije u kojima su obrazovana, vaspitavana i rehabilitovana djeca sa smetnjama u razvoju. Kada se posmatra razvoj takvih ustanova, odnosno broj upisane djece, on je išao uzlaznom linijom. Samo da navedemo primjer da je u prvi razred osnovne škole u Zavodu za slijepe u Perastu 1947. godine upisano četiri učenika, koji govori o skromnim počecima. Vremenom one su mijenjale svoj hod u školovanju djece sa smetnjama u razvoju. U okviru svojih mogućnosti osavremenjavale su sredstvima kabine i učionice. Stručnjaci raznih profila pratili su tokove razvoja defekto-loške teorije i prakse. Za svoj rad ustanove su dobile brojna priznanja, jer su ih društvo i struka prepoznale kao ustanove koje su postizale značajne rezultate. Svršeni učenici upisivali bi fakultete i sticali akademska zvanja, a neki od njih stekli doktorska zvanja. Učenici su postizali značajne rezultate u sportu, čak su se okitili i medaljama sa svjetskih para-sportskih takmičenja.

Zakon o obrazovanju djece sa posebnim potrebama u Crnoj Gori stupio je na snagu 2004. a dopunjen 2010. godine. Vlada Crne Gore je 2008. usvojila Strategiju inkluzivnog obrazovanja kao izraz opšte saglasnosti da djeca sa smetnjama u razvoju školovanje započinjaju i završavaju u redovnim školama zajedno sa svojim vršnjacima. Ministarstvo prosvjete i sporta je specijalne ustanove ili zavode zakonskom regulativom

* Zoran Bošković, direktor Zavoda za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine

shodno velikom iskustvu u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju predvidjelo za transformaciju u resursne centre.

2. RAZVOJ SPECIJALNIH USTANOVA

Odmah poslije Drugog svjetskog rata u Crnoj Gori su otvarane škole i institucije obrazovnog sistema. Zemlja je bila razorena, infrastruktura uništena, veliki broj prosvjetnih radnika je nestao u ratnom vihoru. Ostao je veliki broj djece sa raznim oblicima oštećenja počev od nedostatka vida, motoričkih kao i oštećenja sluha i govora. Kao i djeca koja su smetnje dobila rođenjem. Pristupilo se osnivanju specijalnih ustanova za obrazovanje, vaspitanje i rehabilitaciju djece sa smetnjama u razvoju. Današnji Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine počinje rad prvog januara 1948. godine pod nazivom Dom slijepih u Perastu. Zavod počinje rad u vanredno teškim uslovima bez osnovnih sredstava za rad. No, u oktobru 1948. godine dešava se nešto što nije imalo pedagoškog opravdanja i što je bio rezultat ne stručne procjene obrazovanja djece sa smetnjama u razvoju. Iz Ministarstva zdravlja i socijalnog staranja stupa na snagu rješenje o zajedničkom obrazovanju slijepih i gluvih, te se osniva ustanova pod nazivom Dom slijepih i gluvonijemih – Perast. Srećom, krajem iste, 1948/49. školske godine dolazi do osnivanja dva ranija Zavoda. Nova lokacija Doma slijepih je Risan u kojem učenici i zaposleni dobijaju bolje uslove za rad. Krajem 1955. godine Dom u Risnu dobija novi naziv: Zavod za slijepu djecu i omladinu. Od osnovne škole prešlo se i na stepen profesionalne i radne rehabilitacije. Pored učenika krenulo se na radno osposobljavanje slijepih radnika, što nam govori da se i u tom vremenu razmišljalo i praktično radilo na osamostaljivanju djece kroz učenje a odraslih bez ostatka vida za radno osposobljavanje. Početkom 1966. godine Zavod se seli u Titograd sa novim nazivom Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidnih lica – Titograd. Sadašnji naziv je Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine. U njemu se školuju djeca bez ostatka vida, visokoslabovida djeca, djeca sa motoričkim smetnjama te djeca sa kombinovanim smetnjama. Pored predškolskog odjeljenja djeca pohađaju osnovnu i srednju školu. U srednjoj školi zastupljeni su smjerovi: trgovina, obučarski, tekstilni i pravno-administrativni četvrti stepen. Pored školovanja djeci su obezbijeđeni logopedski i fizioterapeutski tretmani kao i cjelodnevna zdrav-

stvena zaštita. Djeci iz unutrašnjosti je obezbijeden internatski smještaj kao u svim specijalnim ustanovama u Crnoj Gori. Koliki je značaj ove Ustanove u školovanju djece sa smetnjama u razvoju govori podatak da je od postanka do završetka školske 2002/2003. godine upisano 1797 učenika (Monografija Zavoda). U toku je transformacija Zavoda u savremeni Resursni centar.

Zavod za školovanje i rehabilitaciju lica sa poremećajem sluha i govora u Kotoru je jedinstvena ustanova u Crnoj Gori za ovakvu populaciju djece. Razvila se u modernu ustanovu za habilitaciju, rehabilitaciju, edukaciju, vaspitanje i profesionalno osposobljavanje slušno oštećenih lica. Izgrađivala se u tehnološkom i kadrovskom smislu. Sarađuje sa eminentnim i profesionalno srodnim ustanovama u zemlji i inostranstvu. Zavod je tehnički opremljen i prostorno savremeno riješen. U njemu se sprovodi uspješna habilitacija za rano otkrivanje oštećenja sluha, pravilnu dijagnostiku, određivanje i adaptacija na slušne aparate i sprovođenje surdoaudiološkog tretmana. Naročito u ovom periodu koristi se radioničarski metod rada sa roditeljima. Cilj je njihovo aktivno participiranje u habilitacionom procesu, edukacija u svim aspektima slušne oštećenosti, bolja adaptacija i spremnost da reaguju konstruktivno, kao i razvijanje odgovornosti za uspjeh u napredovanju djece. Zajedničkim naporima se postižu dugoročni rezultati i uviđa se da je najplodotvorniji rad na ranom uzrastu (Zbornik radova). U cilju ranog tretmana važan segment je ambulantno individualni rad, koji se odvija u specijalizovanim kabinetima. U njemu radi pedijatrijska, logopedska, surdoaudiološka, pedagoškopsihološka, stomatološka služba i servis slušnih aparata. Interdisciplinarnost stručnjaka obezbjeđuje kvalitetan timski rad u svrhu postizanja krajnjeg cilja. Saradnici u tom poslu su nam ljekari specijalisti: pedijatar, otorinolaringolog, neuropsihijatar. Veliki udio u tim naporima imaju sami roditelji, njihova saradnja, rad sa djetetom kod kuće, po uputstvima stručnjaka.

Pored osnovne škole u Zavodu je i srednja škola koja osposobljava učenike oštećenog sluha za preko dvadeset zanimanja. Akcenat je stavljen na časove praktične nastave. Pružena je mogućnost i upisa djece bez oštećenja sluha i profesionalno osposobljavanje za obrazovne profile koje ne pružaju redovne škole.

Jedna od ustanova koja se bavi obrazovanjem djece sa smetnjama je Centar za obrazovanje i osposobljavanje „1. jun” u Podgorici. „Kao samostalna škola Centar je počeo sa radom 1978. godine, a prije toga njen

rad se odvijao u specijalnoj osnovnoj školi u Centru za profesionalno osposobljavanje djece i omladine. Nastavnim planom i programom rada škole obuhvaćeno je obrazovanje djece od predškolskog uzrasta, osnovne do završetka srednje škole sa nekoliko vrsta zanimanja. U ovoj ustanovi se školuju djeca sa lakšim i umjerenim smetnjama u razvoju. Djelatnost Centra je obezbjeđivanje povoljnih uslova za razvitak pozitivnih sklonosti i sposobnosti djece i omladine lakše ometene u u psihofizičkom razvoju za ona zanimanja koja odgovaraju njihovim psihofizičkim sposobnostima. Centar obezbjeđuje rehabilitaciju: edukativnu, profesionalnu i socijalnu, smještaj i ishranu kao i praćenje zdravstvenog stanja.

Pored spomenute tri specijalne ustanove koji su u toku transformacije u resursne centre, u Podgorici se nalaze još dvije specijalne ustanove: Specijalni zavod za djecu i omladinu s poremećajima u ponašanju „Ljubović” i Zavod za vaspitanje i obrazovanje djece „Komanski most”, kod kojih slijedi transformacija ali ne u resursne centre po savremenim standardima.

Prateći razvoj spomenutih specijalnih ustanova kroz ljetopise i arhivsku građu možemo zaključiti da su imale izuzetan značaj u habilitaciji, školovanju, vaspitanju i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju. U svom razvoju dijelili su teškoće sa društvom i državom u kojoj su bile osnovane i razvijali sa različitim razvojnim teškoćama. Podatak da je u prvoj školskoj godini u Domu slijepih u Perastu bilo upisano samo četiri učenika, u vremenu kada je veliki broj djece ostao bez vida kao posljedica ratnih razaranja i aktiviranja zaostalih minsko-eksplozivnih sredstava govori o počecima koji su bili izuzetno teški za ovakve ustanove. Predrasude koje su dugi niz godina bile kamen spoticanja u školovanju djece sa smetnjama u razvoju bile su jako izražene u Crnoj Gori, a takvih mišljenja ima i danas što ćemo istaći kroz jedno istraživanje UNICEF-a, sa poražavajućim rezultatima. Ali kroz istorijsku putanju razvoja specijalnog školstva postepeno se razvijala pozitivna svijest o osobama sa smetnjama u razvoju.

3. DOKUMENTI I ZAKONSKA REGULATIVA

Strategija inkluzivnog obrazovanja prezentovana je javnosti 2008. godine od strane Ministarstva prosvjete i nauke. Ovaj dokument predstavlja nacionalnu strategiju sistemskog utemeljenja inkluzivnog obrazovanja i počiva na opštoj političkoj i društvenoj saglasnosti oko evrop-

ske budućnosti Crne Gore. Načelno opredjeljenje naše stručne i šire javnosti za inkluzivni pristup u obrazovanju, dokument treba da prevedu u konkretne i realne zadatke svih ključnih aktera i vaspitno-obrazovnih ustanova. Treba naglasiti vodeće načelo strategije: kvalitetno i dostupno obrazovanje za sve, djece i omladine s posebnim obrazovnim potrebama, u skladu sa njihovim interesovanjima, mogućnostima i potrebama. Cilj ovog dokumenta je da se odnos prema djeci i učenicima sa posebnim potrebama usaglasi sa većinom međunarodnih dokumenata, a posebno sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, usvojenom na sjednici Ujedinjenih nacija 2006. godine. Član 24 ovog dokumenta posebno se odnosi na obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju. Zatim, Vlada Republike Crne Gore 2004. godine usvojila je Nacionalni plan akcije za djecu, koji uključuje osnovne principe deklaracije „Svijet po mjeri djece” i izdvaja prioritete aktivnosti koje treba sprovesti radi poboljšanja ukupnih uslova za život djece.

Posebno su važni međunarodni dokumenti kao što su:

- Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine.
- „Svijet po mjeri djeteta”, dokument usvojen 2002. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.

- Kongres UNESCO-a, održan u Parizu 1997. godine, na kome su donijeti zaključci u kojima se izdvaja potreba za ranom identifikacijom, procjenom i stimulacijom djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Prioritet je dat uključivanju sve djece u sistem obrazovanja, kako bi se uključila sva djeca bez obzira na individualne razlike i teškoće. A posebno je važan dokument SALAMANKA (UNESCO, 1994) gdje se kaže da su redovne škole s inkluzivnom orijentacijom najefektivnije sredstvo borbe protiv diskriminatorskih stavova, a za izgradnju inkluzivnog društva i postizanje obrazovanja za sve. Škole moraju naći način da uspješno obrazuju svu djecu, uključujući i onu koja imaju ozbiljne poteškoće i smetnje u razvoju.

4. NEGATIVNE STRANE ŠKOLOVANJA DJECE U SPECIJALNIM USTANOVAMA

U svom razvoju specijalne ustanove imale su značajno mjesto u obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju, što smo jednim dijelom saopštili u prethodnom dijelu rada. Međutim, defektološka teorija i praksa, pedagogija, psihologija su u vremenskom razvoju došli do novih saznanja

o vaspitanju i obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju. Djeca u specijalnim ustanovama su najčešće bila smještena u internatskom smještaju daleko od svojih porodica. Istraživanja su pokazala da odvajanje djece posebno u prvim godinama života iz zagrljaja porodice ostavlja trajne posljedice na psihofizički razvoj djeteta. Dijete u specijalnom zavodu ili ustanovi je svrstavano najčešće po sličnosti smetnje ili hendikepa, što je isto tako negativno uticalo na razvoj djeteta. Dijete je u takvim ustanovama bilo prezaštićeno od sredine ili vršnjaka iz redovnih škola. Stvarao se jedan neprirodni paralelni dječiji svijet, jedan u specijalnim ustanovama a drugi u redovnim školama. Isti takav slučaj je bio i sa nastavnim osobljem. Stvarano je jedno neprirodno okruženje za dijete sa smetnjama u razvoju. Daleko od roditeljskog doma, oskudno i bez emocija roditeljskog zagrljaja djeca su tražila satisfakciju u zaposlenima u takvim ustanovama. Samo oni koji rade u takvim ustanovama osjećaju sve emocije koje dijete sa smetnjama u razvoju, slobodno se može reći, opsjedaju. Zavodi su bili opremljeni savremenim kabinetima, sredstvima i opremom stvarajući dobrim dijelom optimalne uslove za rad, rehabilitaciju, školovanje i rehabilitaciju djece sa smetnjama u razvoju.

Po završetku osnovne ili srednje škole učenici bi nastavljali školovanje ili bi sa stečenom diplomom čekali posao na Birou za zapošljavanje. Izlaskom iz Zavoda ili dvorišta specijalne ustanove takvi učenici bi se suočili sa prihvatanjem ili neprihvatanjem od sredine a zatim i arhitektonskim preprekama koje bi im zagorčavale život. Kakav je osjećaj škole, odnosno zavoda u kojem je proveo svoje školske dane napisao je učenik da je „njegova škola kuća na kraju grada”. Nevjerovatan osjećaj koji je godinama opsijedao tog dječaka, a saopštio ga je samo kroz jednu rečenicu. Zato je društvo prepoznajući značaj obrazovanja djece sa smetnjama u razvoju krenulo u temeljnu reformu kroz sistem inkluzije koji je uveliko prisutan u školskim ustanovama. Rukovodstva specijalnih ustanova zajedno sa zaposlenim su predano krenula u pripreme za promjene koje su neminovne i prijeko potrebne u sistemu reforme obrazovanja.

5. ULOGA RESURSNIH CENTARA U SISTEMU OBRAZOVANJA I U SVJETLU INKLUZIJE

Inkluzija je pedagoško-humanistički, reformski pokret koji teži da ostvari ravnopravnost svakog djeteta, bez obzira na pol, rasu, socijalni status i da obezbijedi takve uslove u školi koji će omogućiti svestrani

razvoj svakog djeteta u skladu sa njegovim mogućnostima i sposobnostima. Stvaranje uslova za inkluzivno obrazovanje predstavlja dio cjelokupne reforme vaspitno-obrazovnog sistema i podrazumijeva stvaranje obrazovnih institucija koje će izlaziti u susret potrebama i mogućnostima sve djece. Polazeći od Konvencije o dječijim pravima, po kojoj pravo na obrazovanje pripada svoj djeci, pa i djeci sa posebnim potrebama, inkluzivno obrazovanje predstavlja mogućnost ostvarivanja ovih prava.

5. 1. Obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju počev od predškolskog, osnovnog i srednjoškolskog samo kada je to u interesu djeteta sa smetnjama u razvoju

Prioritet specijalnih ustanova u prethodnom periodu pored habilitacije i rehabilitacije je bilo obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju. Brojne generacije učenika stekle su osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje u specijalnim ustanovama. Inkluzija podrazumijeva školovanje djece sa smetnjama u redovnim školama i najčešće u mjestu stanovanja njihovih roditelja. Samo u izuzetnim slučajevima učenici sa smetnjama u razvoju pohađaće buduće resursne centre. Izuzetak je u smislu ako dijete u redovnoj školi ne postiže rezultate van očekivanja njegovih roditelja i ako Komisija za usmjeravanje uputi dijete u budući Resurni centar.

5. 2. Habilitacija i rehabilitacija djece sa smetnjama u razvoju

U prethodnom periodu Specijalni zavod za školovanje i rehabilitaciju lica sa poremećajem sluha i govora u Kotoru izvodio je uspješnu habilitaciju koja je podrazumijevala rano otkrivanje oštećenja sluha, pravilnu dijagnostiku, određivanje i adaptaciju na slušne aparate i sprovođenje surdoaudiološkog tretmana. Što je dalo izuzetne rezultate. Iskustva su korišćena iz sličnih ustanova u inostranstvu. U Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine pored djece sa motoričkim smetnjama školovali smo i djecu bez ostatka vida, visokoslabovidu djecu, djecu sa motoričkim smetnjama kao i sa kombinovanim smetnjama. Prvi susret djeteta sa oštećenjem vida u spomenutom Zavodu dešavao bi se u predškolskom odjeljenju ili prvom razredu osnovne škole. Struka i iskustvo je pokazalo da je praćenje djeteta s oštećenjem vida od rođenja izuzetno važno za njegov razvoj. Djeca sa oštećenjem vida u sadašnjem periodu dobrim dijelom su bila prepuštena roditeljima i lje-

karima, što nije bilo dovoljno, a dolaskom u Zavod često i kasno da bi se uticalo na poboljšanje vida. Zato će se u budućem radu Resursnog centra za djecu sa oštećenjem vida posebno posvetiti pažnja ranoj intervenciji. Ranom intervencijom namijenjenoj djeci od rođenja do pete godine, unapređuje se djetetovo zdravlje, osnažuje razvoj njegovih vještina, smanjuje razvojno zaostajanje, sprječava razvoj razvojnih teškoća. Ove ciljeve moguće je ostvariti izvođenjem individualnih, razvojnih, edukativnih i terapijskih usluga planiranih za svako dijete. Budući da se radi o maloj djeci s oštećenjem vida koja obično kasne (gotovo) u svim razvojnim područjima i otežano sarađuju (pogotovo ako imaju i dodatna oštećenja), rana intervencija stručnjaka iz Resursnog centra je izuzetno važna kako za dijete tako i za porodicu djeteta. Naravno, rana intervencija započinjaće po preporuci oftalmologa ili drugih ljekara ako dijete ima kombinovane smetnje. Stručni tim sastavljen od psihologa, socijalnog radnika, defektologa, timski će izvršiti uvid u cjelokupnu dokumentaciju (medicinski i drugi nalazi), a socijalni radnik u razgovoru sa roditeljima uzimaju anamnezu kako bi se prikupili relevantni podaci o djetetu i njegovim roditeljima, kao i o poteškoćama ili značajnom zaostajanju koji se javljaju u pojedinim razvojnim područjima. Segment rane intervencije je za djecu sa oštećenjem vida u dosadašnjem periodu bio veliki nedostatak koji je godinama pratio takvu djecu. Velika prednost rane intervencije je što će stručnjak u velikom broju slučajeva posjećivati dijete sa oštećenjem vida u roditeljskom okruženju i neposredno raditi sa njim, što je važno i za roditelje i za dijete.

5. 3. Savjetodavna pomoć i saradnja sa redovnim školama, odnosno sa nastavnicima koji obrazuju djecu sa smetnjama u razvoju

Zaposleni u resursnim centrima će biti dobrim dijelom edukatori nastavnika i zaposlenih u redovnim školama i predškolskim ustanovama sa ciljem da djeci sa smetnjama u razvoju pruže adekvatan stepen stručnosti. U prethodnom periodu stručnjaci iz specijalnih ustanova najčešće defektolozi, bili su članovi mobilnih timova koji su sarađivali sa redovnim školama u koje su sistemom inkluzije uključena djeca sa smetnjama u razvoju. Takav oblik saradnje bio je plodotvoran. Nastavnici u redovnim školama su suočeni sa novim profesionalnim izazovom, stoga je njihova edukacija prijeko potrebna ali isto tako i saradnja sa stručnjacima iz resursnih centara. Manji broj nastavnika u redovnim škola-

ma je skeptičan u ostvarenju postignuća sa djecom sa smetnjama u razvoju. Ne shvataju da je i mali korak u školovanju ove djece veliki napredak u njihovom razvoju, odnosno rehabilitaciji, obrazovanju i rehabilitaciji. Posjedovanje samo osnovnog znanja, bez dodatne edukacije i stručnog usavršavanja je prije svega problem za obrazovni sistem u Crnoj Gori, a tek kakve su posljedice za djecu sa smetnjama u razvoju. Da bi se takve teškoće prevazišle, prijeko je potrebna saradnja stručnjaka iz resursnih centara sa nastavnicima u redovnim školama.

U specijalnim ustanovama su uspostavljeni standardi, za djecu sa smetnjama u razvoju, misli se na uspostavljanje arhitektonskih standarda: pristupne rampe, liftove kao i sredstva koja se koriste u procesu nastave. To je dragocjeno iskustvo za nastavnike i rukovodeće strukture u školama kako bi postepeno stvarali adekvatne uslove za rad.

5. 4. Savjetodavna pomoć i saradnja sa roditeljima djece sa smetnjama u razvoju

Nije rijedak slučaj da roditelji djecu sa smetnjama u razvoju često skrivaju od javnosti, što predstavlja jedan veliki problem u Crnoj Gori. Najčešće takvu djecu ne prati adekvatna medicinska zaštita, što ima za posledicu pogoršanje stanja djeteta u svakom pogledu. Često roditelji takvu djecu ne prijavljuju ljekarima, odnosno ona nijesu dijagnostikovana, što ima nesagledive posljedice za razvoj djeteta. Stoga je podizanje opšte svijesti u društvu o osobama sa smetnjama u razvoju prioritet svih građana u Crnoj Gori a posebno stručnjaka iz resursnih centara. Iz razloga što će oni samim pristupom i valjanim informacijama pomoći roditeljima sa smetnjama u razvoju i njihovoj djeci. Nepostojanje baze podataka o djeci sa smetnjama u razvoju je veliki problem. Sa rođenjem svakog djeteta potrebno uspostaviti bazu podataka kako bi se na valjan način došlo do pravih informacija u ranom dijagnostikovanju smetnji ili hendikepa a zatim bi stručnjaci iz Resursnih centara mogli aktivno raditi na ranoj intervenciji kao što je slučaj u sadašnjem Zavodu u Kotoru, a budućem resursnom centru. Sa roditeljima kao sa ravnopravnim partnerima odnosno sagovornicima, stručnjaci iz resursnih centara će uspjeti da svijet djeteta sa smetnjama u razvoju mijenjaju u pozitivnom smjeru. Naravno, da bi se to uspjelo roditelji treba da dobiju validne informacije o svom djetetu. Roditelji očekuju na svijet dijete onakvo kakvo oni žele, međutim, kada se desi nešto što nijesu očekivali, porodica je u šoku.

Jedini način da im se pomogne je počev od ljekara, davanje pravih informacija o zdravstvenom stanju a zatim uključivanje i drugih stručnjaka, koji bi istovremeno pomogli i roditeljima, odnosno pripremili ih da se adaptiraju na teškoće koje ih očekuju rođenjem djeteta sa smetnjama u razvoju. Ne može se čekati da roditelj samoinicijativno poslije mnogih lutanja ali može se reći i lažnih obećanja, kada dijete navrší četiri ili pet godina života, stidljivo zatraži saradnju sa stručnjacima iz resursnih centara, komisija za usmjeravanje djece sa smetnjama u razvoju ili vrtića. U pitanju je propušteno vrijeme koje je vrlo teško nadoknaditi za psihofizički razvoj djeteta. To se može uporediti sa sportistom koji bi svojom voljom bez savjeta trenera i ostalih stručnjaka samoinicijativno preduzimao neke pogrešne korake na treninzima koji će se fatalno završiti po njegovu karijeru a vrlo često i po zdravlje. U našoj pedagoškoj ali i stručnoj praksi u razgovoru sa roditeljima djece sa smetnjama u razvoju susrećemo se sa nevjerojatno teškim životnim izazovima koji su pratili takve porodice, uzrok nije teško naslutiti, neobaviještenost roditelja, njihova upornost da pomognu svome djetetu, ali sa jednom širokom lepezom adresa, ljekara, ustanova, stručnjaka svih profila i na kraju sa dubokim razočarenjem čak i u svoju upornost koja nije opravdala cilj. Zato u resursnim centrima postoji uobičajena praksa, sastanaka i razgovora sa roditeljem djeteta sa smetnjama u razvoju i to sa članovima stručnog tima u koji su uključeni: psiholog ili pedagog, socijalni radnik, defektolozi i logoped ili fizioterapeut ako je potrebno za dijete. Takva podrška je prijeko potrebna u redovnim školama, gdje postoje već pojedini profili stručnjaka ali ne svi da bi se zadovoljile sve pretpostavke da dijete sa smetnjama u razvoju bude u potpunosti integrisano u redovni školski sistem. Stvaranjem zaokruženog sistema podrške djetetu na relaciji: redovna škola, resursni centar, učenik, roditelj, stvaramo valjane pretpostavke da će inkluzivno obrazovanje dobiti onaj značaj kakav je potreban za dijete u smetnjama u razvoju.

5. 5. Štampanje udžbenika na Brajevom pismu, reljefnih karata, grafikona kao i štampanje materijala, svesaka za visokoslavovide učenike za djecu bez ostatka vida i slabovide učenike

Prije pet godina Crna Gora nije imala produkciju izdavanja udžbenika na Brajevom pismu za djecu bez ostatka vida. Korišćenja su izdanja udžbenika na Brajevom pismu iz okruženja, koja naravno nijesu odgo-

varala našim planovima i programima za osnovnu i srednju školu. Predavanja su bila veoma otežana kako za nastavnike tako i za djecu bez ostatka vida. S obzirom da se radi o vrlo ozbiljnoj smetnji djeteta u Zavodu za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece zajedno sa Ministarstvom prosvjete i sporta i Zavodom za udžbenike krenulo se u projekte izdavanja udžbenika na Brajevom pismu. Projekte koji su promijenili sistem i način obrazovanja djece bez ostatka vida u Crnoj Gori. Uskoro će biti završeno štampanje udžbenika za devetogodišnju osnovnu školu. Odštampani su neki udžbenici za srednju školu. S obzirom da je reforma obrazovanja neprestani proces, Resursni centar će nastaviti u budućnosti štampanje udžbenika za sve učenike bez ostatka vida u svim školama.

5. 6. Stručna saradnja sa udruženjima roditelja djece sa smetnjama u razvoju i dnevnim centrima u Crnoj Gori

Dnevni centri su postali stvarnost u Crnoj Gori. Njihov rad je prepoznat kao značajan segment u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju. Skoro u svakom gradu u Crnoj Gori predviđeno je otvaranje dnevnog centra, sa ciljem da djeca sa smetnjama u razvoju budu po završetku boravka i određenih tretmana u krugu svoje porodice. Istraživanja su pokazala da odvajanje djece iz porodičnog okruženja posebno u ranijim godinama života ostavlja negativne posljedice po psihofizički razvoj djeteta. Zato je razvijanje podrške za djecu sa smetnjama u razvoju na lokalnom nivou prioritet kako Ministarstva prosvjete i sporta, tako i Ministarstva rada i socijalnog staranja. Dnevni centri u Bijelom Polju i Nikšiću postižu dobre rezultate u radu sa djecom sa smetnjama u razvoju. Ostvareni su kontakti, posjeta i jednim dijelom i saradnja sa specijalnim ustanovama u Crnoj Gori.

5. 7. Organizovanje stručnih seminara i savjetovanja

Stručno usavršavanje svih zaposlenih u resursnim centrima ali i u redovnim školama, mora da bude prioritet ne samo za pojedinca nego i za Ustanovu. Posebno je to važno kada su u pitanju djeca sa smetnjama u razvoju. Znamo da samo znanjem i praćenjem ali i primjenjivanjem savremenih znanja iz oblasti defektologije možemo dati puni doprinos obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju. Zato je važno u resursnim

centrima organizovati seminare na kojima bi stručnjaci ne samo iz Crne Gore nego i iz regiona dali puni doprinos u razmjeni valjanih informacija na polju defektologije.

5.8. Stručna saradnja sa Filozofskim fakultetom u Nikšiću na Katedri za pedagogiju, predškolsko vaspitanje kao i učiteljski studij, sa ciljem da studenti obavljaju praksu u resursnim centrima. Kao i saradnja sa Fakultetom političkih nauka u Podgorici na grupi socijalni rad i socijalna politika.

Saradnja sa spomenutim fakultetima je uspostavljena u prethodnom periodu i ona je uspješna u cilju razmjene iskustva između studenata, profesora i stručnjaka iz resursnih centara. Obavljanje prakse studenata u resursnim centrima kao i u redovnim školama jednim dijelom kroz volonterski rad je veoma važno za inkluzivno obrazovanje. Razgovori sa djecom sa smetnjama u razvoju, upoznavanje na licu mjesta sa njihovim smetnjama, njihovim interesovanjima, motivaciji, upornosti, kreativnosti je važan faktor u budućem radu. U razgovoru sa studentima i njihovim profesorima stiže se utisak da se gradi obostrano povjerenje koje je veoma važno za sve činioce u inkluzivnom obrazovanju. Teorija se uporedo uči sa praksom što je veoma važno za životni poziv za koji su se opredijelili u budućem životu.

6. ZAKLJUČAK

Inkluzivno obrazovanje je stvarnost u Crnoj Gori. Ciljevi Ministarstva prosvjete i sporta u ovom vidu obrazovanja djece sa smetnjama u razvoju se ostvaruju planiranom dinamikom. Djeca sa smetnjama u razvoju nijesu više prepuštena sama sebi, već o njima brine cio sistem obrazovanja na svim nivoima. Školovanje ove djece je u prošlosti pretpostavljalo vezanost za specijalne zavode koji su se razvijali samostalno i egzistirali paralelno sa drugim školama u Crnoj Gori. Učenici odnosno djeca sa smetnjama u razvoju prolazili su kroz veoma težak stepen adaptacije, posebno oni koji su bili na domskom smještaju daleko od svojih porodica. Za takvu djecu to su bile vrlo često i teškoće na emocionalnom nivou, što će u budućem obrazovanju ove djece dobrim dijelom biti izbjegnuto, obrazovanjem u mjestima gdje žive njihovi roditelji. Obrazovanje i rehabilitacija djece u specijalnim ustanovama pokazalo se veoma skupim u odnosu na redovni sistem školovanja.

Budući resursni centri isto kao i redovne škole trebaju da imaju ključnu ulogu u obrazovanju ove djece. A to podrazumijeva davanje stručne pomoći i ravnopravne saradnje sa nastavnicima u redovnim školama. Samo na taj način stvorićemo povoljan ambijent za djecu sa smetnjama u razvoju u redovnim školama. Reforma je neprestani proces mijenjanja radi nalaženja najoptimalnijih rješenja u obrazovanju djece. Ako se procenat osoba sa smetnjama u razvoju u zemljama svijeta kreće do deset procenata, a prateći brojke upisane djece i onih čije je obrazovanje u toku, možemo zaključiti da nijesu iscrpljene sve mogućnosti, naprotiv, određeni procenat djece je još uvijek u krugu svojih porodica. Takve roditelje zakon obavezuje da stupe u kontakt sa članovima opštinskih komisija, kao bi djeca bila usmjerena na neki vid obrazovanja ili rehabilitacije.

Veoma je važna socijalna inkluzija. Stvaranje pozitivne svijesti u građanstvu kroz razne projekte i kampanje, poput posljednje koju je organizovala Vlada Crne Gore i UNICEF, zajedno sa školama i specijalnim ustanovama i djecom sa smetnjama u razvoju, pokazalo je izuzetne rezultate. U promociju inkluzije može se slobodno reći bila su uključena djeca sa smetnjama u razvoju iz Zavoda za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine zajedno sa svojim vršnjacima iz redovnih škola. Istraživanja UNICEF-a o stepenu razumijevanja i tolerancije prema djeci sa smetnjama u razvoju od strane roditelja djece u redovnim školama ozbiljno zabrinjavaju sve ljude koji svu snagu, energiju, struku i emocije poklanjaju i daruju ovoj djeci. Humanost jednog društva se između ostalog mjeri i odnosom prema osobama sa smetnjama u razvoju na svim nivoima počev od prvih dana obrazovanja, rehabilitacije, rehabilitacije, zapošljavanja. Zato kao društvo moramo stvarati optimalne uslove za spomenutu populaciju djece i stanovništva.

U svemu tome resursni centri će dati puni doprinos, kako bi djeca sa smetnjama u razvoju ali i njihovi roditelji osjetili radost života.

LITERATURA

- [1] *Strategija inkluzivnog obrazovanja*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2008.
- [2] *Knjiga promjena obrazovnog sistema Republike Crne Gore* (kratka verzija), Podgorica 2001.
- [3] *Rana intervencija za djecu s oštećenjem vida*, program Centra „Vinko Bek”, Zagreb, 2011.
- [4] Zbornik radova, *Školovanje i zapošljavanje osoba sa smetnjama u razvoju*, Podgorica, „Obod” – Cetinje, 2003.
- [5] *Zavod za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine, pedeset pet godina pedagoškog i humanog rada*, Podgorica, „Obod” AD-Cetinje, 2003.
- [6] Prvoslav Janković, Tadija Eraković, *Pedagogija djece sa posebnim potrebama*, Novi Sad, Gradska biblioteka Novi Sad, 2008.

Zoran BOŠKOVIĆ

POSITION AND ROLE OF THE RESOURCE CENTRES IN
THE EDUCATIONAL SYSTEM OF MONTENEGRO

Summary

The special institutions have an important role in the education of the children with developmental disabilities. Throughout the history of the development of special institutions a positive perception of the persons with developmental disabilities has been gradually developed. Numerous generations of the children with developmental disabilities have acquired primary and secondary school education. The Ministry of Education and Sport has predicted by the legislation the transformation of special institutions into resource centres according to the importance of the past experience and the quality of the education of the children with developmental disabilities. Special education has experienced big changes, as well as other educational segments in Montenegro. Apart from habilitation, rehabilitation and education of the children with developmental disabilities the future resource centres will have the role to collaborate with regular schools, day centres for the children with developmental disabilities as well as with the associations of the parents of the children with developmental disabilities and provide other activities implied by the legislation.

Key words: special schools, children with developmental disabilities, inclusion, inclusive education strategy